

Herceg János:

**Arany Toldijának százéves
szerb kiadása**

Az idén lesz hetvenöt esztendeje, hogy Arany János meghalt és kereken száz éve, hogy Toldijának átköltésével Zmaj Jován Jovánovics a szerb olvasóközönséget meglepte. A magyar költő eposza olyan időben jutott el a szerbekhez Budától Belgrádon át Dubrovnikig, amikor a szabadságharc leverését követő abszolutizmus egyformán nyomta el a magyarokat és a szerbeket, s amikor már-más úgy tűnt, hogy a két népnek végül mégis sikerül egyesült erővel szembefordulni Béccsel. Bizonyos, hogy a pesti szerb jogász nemcsak a magyar hősköltemény szépségének engedett, amikor lefordítására elhatározta magát, hanem a közeledés ügyének előmozdításában is reménykedett Toldi szerb kiadásával.

A fiatal Zmaj verseivel és kisebb fordításaiival akkor már megbecsült nevet szerzett magának, amikor azonban a Toldi átköltött kéziratával a Maticát felkereste, nem talált érdeklődésre és megértésre. Nem is politikai ellenállás vágta el a Maticánál a magyar költő útját a szerb közönséghez, hanem inkább a kicsinyes hivatalnokszellem, amely sokallta a kiadási költségeket, sokallta a negyven aranyat, amit Zmaj a munkájáért kért és általában bizalmatlan volt az ifjú költő vállalkozásával szemben. Először Szekács József evangélikus papot bízta meg az átköltés hitelességének ellenőrzésével, s amikor Szekács a kérést azzal hátrította el, hogy csekély szerb nyelvtudását régen elfelejtette, a türelmetlen Zmaj a kiadás jogát eladta Medákovicznak, egy ujvidéki nyomdatulajdonosnak. A Matica csak akkor jelentette be igényét a szerbnyelvű Toldira, amikor Zmaj már a kefelevonatok fölé hajolva utoljára átnézte munkáját.

Zmaj a Toldi prológusát érthetetlen okokból elhagyta, ugyanakkor azonban az egyes énekek előtt mottóként átvette s magyar eredetiben közölte Ilosvai Selymes Péter sorait. Előszavában utal a népi legendára, amelyből a Toldi született, aztán Arany nyelvének egyszerűségére mutat rá, ami lehetővé tette neki, hogy minden nagyobb nehézség nélkül gyűrje le a két nyelv közötti különbség akadályait. „A Toldiban olyan elemeket találtam, — írja, — amelyek a mi népdalainkban is fellelhetők, formai tekintetben is hasonló a mi népi költészetünkhöz, s a Toldi mégis egészen más valami, mint a mi hőskölteményeink. Megértettem, hogy ez a különbség a magyar szellem sajátosságaiban és karakterében rejlik, ez a szellem hatja át az egész művet s én arra törekedtem, hogy annak ne kelljen a fordításban elvesznie”. Később ennek az alapvető szempontnak a Toldiról szólva így adott kifejezést: „Iparoktadtam jól megszerbesíteni anélkül, hogy magyarosságát elvettem volna.”

Ez a „megszerbesítés” semmi esetre sem értendő szó szerint, mert Zmáj sehol sem tért el az eredeti szövegtől, György kivételével a személyneveket is magyar alakjukban hagyta meg s csupán a hasonlatoknál folyamodott a szerb népdalok szelleméhez, mivel az éposz népiességét csak így tudta megőrizni. Pedig az „elszerbesítés” az akkori szerb fordításokban általános volt. Zmáj bizonyára nem azért tért el ettől a szokástól a Toldi átköltésében a személynevek meghagyásával, mert ezzel akarta a mű „magyarosságát” tiszteletben tartani; nem azért írt Miklóst „Nikola” helyett például, mert Toldi keresztnévének szerb változata esetleg valóban más színt adott volna a hős alakjának, hanem főképpen azért, mert Arany időmértékét és ritmikáját követve a három szótagból álló név könnyen felbonthatta volna sorait. Így viszont az első ének első versszakától az utolsóig szinte együtt lélezkzik a szerb fordítás az eredetivel. Zmáj intonálását figyelve pontosan visszacsendül bennünk Arany költői formanyelve:

Suvu zemlju žegu vreli sunca zraci
 Po njojzi se legu bezbrojni skakavci;
 Sve strnjika, nigde travke ni busena,
 U golemoj pusti ni klasa zelena.
 Deset-dvanaest slugu pod baglje se skrili,
 Rču kao da su pos'o dovršili,
 A ovamo kola još su prazna lenom,
 A vrednijem tek-tek pola puna senom.

Zmáj kiterjedt fordítói munkásságában nemcsak a korabeli, de a későbbi kritika is a Toldit találta a legsikerültebbnek. Csupán az igényesebb, európaibb műveltségű Láza Kosztics támasztott kicsinyes kifogásokat műfordításaival szemben, de Koszticsnak ez az engesztelhetetlen ellenszenve általában a népies iránynak szólt, s Zmáj népszerűségéből nem vett el semmit. Ő viszont bár csakhamar ünnevelt költője lett a szerbeknek, a váltakozó politikai viszonyok ellenére is egészen a haláláig egyforma rajongással ragaszkodott Arany költészetéhez és a „szabadság meteorjához”, Petőfihez, akár csak Ignyátovics és Gyúra Jaksics.

De 1857-ben a fiatal Zmáj még bizonytalan érzésekkel várta, milyen hatást tesz majd a Toldi a szerb közönségre. A kötet utószavában felhívja olvasói figyelmét a Toldi Estéjére is, s megígéri, hogy amennyiben a közönség részéről érdeklődésre talál, azt is lefordítja. Erre azonban csak tizenhárom évvel később került sor, míg a trilógia utolsó részét 1896-ban ültette át.

A kis Szerbia fiatal értelmisége a XIX. század közepén Belgrádból, Sabácról, Jagodinából küldi az előfizetést a magyar költő hőskölteményére, miközben a Vajdaságban a politika örvényei között merül el a népek közeledése. A költők, a szellem embereinek kölcsönös megbecsülése azonban nem szűnt meg évtizedek múlva sem, állandó folyamat maradt egészen Ady fellépéséig s ezt a folyamatot Zmáj indította el száz évvel ezelőtt a Toldival nyitva meg az utat a távoli szerb vidékek felé is.